

ХАРГАНАА
НЮТАГАЙ
ТҮҮХЭ
ТҮҮРЭЭГШЭ

АЛЫГАН ДЭЭРЭЭ
ҮРГЭСЭН –
АЛТАНААС
ҮНЭТЫ
ЭЖЫМНАЙ

АНХАНААС ЗҮБ
ХАРИЛЦА,
АРИГ ЦЭВЭРЫ
САХИЖА СОРО

burunen.ru

2020 оной
ноябрийн 20,
№53 (53)

Долоон хоног бүрийн ниитэ-улас түрэн сонин

Буряад ҮНЭН

СОЁЛЫ БАЙШАНГУУД ЗАСАГДАНА

Сэлэнгын аймаг гэсэн нутагыг засагыг байгууламжийн засаг дарга Станислав Гармаев ажалыг талаар Ташар ба Галуута нуур тосхонуудаар соёлы байшанда засабариин ажалнууд хийгдэж буйг харжа гараа.

Ташар нутагта гое томо соёлы байшан 1991 ондо, Совет гүрэн үгы болсон хойн босхоогдоо. 1993 оноос Ташараархин ганцал заа зуухан засаха емын засаадэл байдаг бай-

сан. 90 гаран онуудаар харалгын залын тамиры танхим болгоож, технологическа хэрэгсэлнүүдэнь түргэн хуучаржа эхилээ.

Үнгэрсэн 19 жэл цоо бүхы емань хуучаржа, 90 – ээд онуудаар шийдхэгдэсэн архитектурна түсэбүүдэнь мүнөө үеын барилгын, гал усад-хын, экологиин, зайн галы эрилтэнүүдээр таарнагүй.

Тымээс, "Соел" гэсэн үндэсны түсэлөөр Ташар нутагы соёлы байшан бүхыдэнь засалгын ажал-

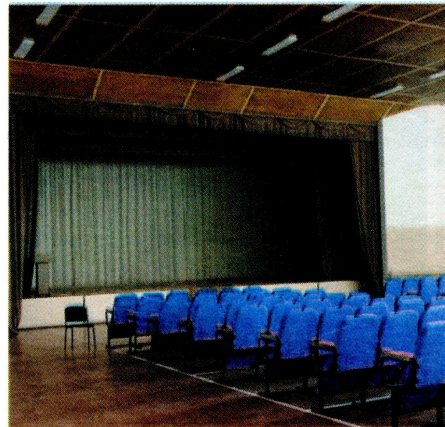
да 13 сая мүнгэ сомолгодоо. Тэрэ мүнгэндөө дээдтэ оройгооснь эхилээдэл бүхы үүдэнүүдэнь сэлгэхэ хүртэр хуу шэнэлэгдээ.

Галуута Нуур нутагы соёлы байшан хадаа 1940 ондо баригдасан, хоер дабхар хирпиисэн байшан, 250 харагчады сууха сууриты. 2014 он болтор ямарч засавариин ажалнууд хийгдээгүй, хаа – яа өөстөнгөө хүчөөрэл шэрдэхэ, шэнэлхэ.

2010 он болтор энэ соёлы байшан Россиин түмэр харгын гэжэ

тоологдодог байгаа. Хожом нутагы байгууламжад орсоньны хойн хоер жэл цоо түлигдээгүй дээрээс бүхы ханын шэр штуркатурка гэсэн хуу хобхороо. 2017 ондо дулаа оруулсаны хойно хэдэн забсар эндэ тэндэ гараа. Тым учараас, мүнөө жэл, "Соел" гэсэн түсэлдэ оржэ, 10 сая мүнгэн дээр засавариин ажал хийгдэбэ.

Аймагы мэдээсэлы албан.

Улаан-Уулд Зогсоогийн Холбоотой Улсасай эгээл үндэр 15 хасууринуудай тоодо оробо.

ҮНДЭР ХАСУУРИ

Бураад Уласай ниислэл хотын түбэй талмай дээрэ тавигдасан хасуури Ородой Холбоотой Уласай эгээл үндэр 15 хасууринуудай тоодо оробо.

Жэл бүри үлгэрэй оршон байдал зохёохын тула олон мэргэжлэтэд хабаадагдга ем. Энэ жэл халдабарита үбшэн ехээр тарабаш саа, ниислэл хотымнай захиргаан шэнэ жэлдээ бэлэсхэ гэжэ шийдсэн байна.

Эдэ үдэрнүүдтэ ниислэл хотымнай түбэй талмай дээрэ 27 метр үндэрты шэнэ жэлы хасуури табигдана. Түмэрөөр хиигдэсэн хасуури модоны мүшэр шэлбүүсээр хушагдажа, хэдэн мянган шара улаан нааданхайнуудаар шэмэглэгдэхэ. «Ерэхэ жэлдэ ниислэл хотомнай 355 жэлэйнгээ ойн баяр тэмдэглэхэнь. Тиимээс «Дээдэ-Удын яармаг» гэсэн сэдэбтэ зориулагдасан мүсэн хото баригдаха.

Гэхэты хамта, зүүн зүгэй литээр эсэстээ хүрээжэ явсан холгоноо жэлымнай үхэр жэл сэлгэхэ ха ем. Тиимээс эдэ хоёр амитаны дүрсэнүүд мүсэн хотын захада тавигдаха», - гээд, Улаан-Удэ хотын захиргаанай мэдээсэлэй албан дуулгана.

Бэлигто ЦЫРЕНДОРЖИЕВ

БАХАРХАЛАЙ ҮДЭР БАРАНДАА ГЭРТЭЭ УГТАА

Хамаг Монголы нэгдүүлжэ, дэлхэйн түүхэдэ эгээл томо гүрэн байгуулсан Агуу Богдо Чингис хаанай түрсэн үдэр ноябрийн 16-да тэмдэглэгдээ.

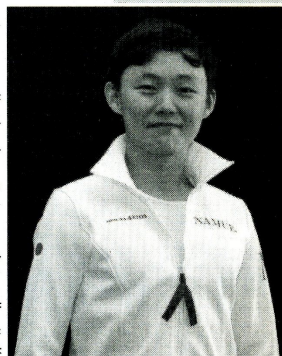
2012 оноос энэ үдэр гүрэнэй сайндэр боложо, монгол үндэстэнэй Бахархалай үдэр гээд нэрлэгдэнхэй юм. Жэл бүри үбэлэй түрүүшын сарын шэнын нэгэндэ тэмдэглэгдэдэг заншалтай.

Энэ үдэр Монгол Уласта амаралтын үдэр гээд соносхогдожо, Улаан-Баатар хотын түбэй талмай дээрэ баярай хэмжээ ябуулганууд эмхидхэгдэдэг сэн. Чингис хаанай засагай сүлдэ тэмдэг - найман хүлтэй сагаан Сүлдэ болон Монгол Уласай гүрэнэй туг тахижа мүргэхэ баяр ёслолоор энэ сайндэр эхилэгшэ бэлэй.

Харин энэ жэл улас дотор сүжэрсэн тахал үбшэнөөс боложо, Агуу хаанай 858 жэлэйн баярта түсэблэгдэсэн олоной хабаадалгатай хэмжээ ябуулганууд хуу хоригдонхой. Ноябрьрийн 17-оос декабрийн 1 болотор онсо байдалай журам хүршэ орондо соносхогдоод байна. Бури урид ноябрийн 11-ээс гурбан үдэрэй туршада суралсалай бүхы хэмжээ ябуулганууды зогсоохо, ниислэл хотоос автобус болон бусад унаа гаргахагүй, ама ба хамараа бүтлөөгүй явсан зоны ялада унагааха, хоол барига газарнууды хааха гэсэн эрид шанга шийдхэбэри гүрэнэй Онсо байдалай комисси баталсан юм. Ушарын гэхэдэ, ноябрийн 11-дэ Монголой дэбисхэр дээрэ анха түрүүшынхигээ коронавирс халдахаасан ушар үзэгдөө. Урда тээнэ үбшэнтэн хаяас халданхай орсон саа, мүнөө Монголдоо үвэссэн нэгэ жолоошон олддо. Холын харгыда ашаа зөөдэг тэрэ хүн 21 үдэри карантинда суужа гарабашье, үвэсшэсэн байгаа. 16 хүнтэй тэрэ харилсажа үрдээ. Тиимээс гэрэйн хажууда харуул табигдаа.

Үсэгэлдэрэй баримтануудаар, Монголдоо 428 хүн үвэсөөш саа, 328-нь дүүрэн эдэгэнхэй. Наса барсан хүнүүд угы.

Бэлигто ЦЫРЕНДОРЖИЕВ

Бурядай гүрэнэй оперо болон баледэй театрай гүрэн уруг

ЗАЛУУ ХАТАРШАНАЙ ИЛАЛТА

Бурадай гүрэнэй академиин оперо болон баледэй театрай залуу халаанай зүжэгшэн Тимур Дымчиков бүхэроссийн мүрысөөнэй хоёрдохи шангай лауреат болобо.

Ородой Холбоотой Уласта эмхидхэгдэдэг эгээл ехэ хэмжээнэй мүрысөөндэ К.С. Станиславскийн болон В.И. Немирович-Данченкоын нэрэмжэтэ Москва хотын хүгжэмэй академиин театрай хатаршад, Н.И. Сацын нэрэмжэтэ хүүгэдэй хүгжэмэй театрай түлөөлэгшэд болон бусад орон доторнай мэдээжэ баледэй бүлэгэй хатаршад хабаадасан байна.

Тимур Дымчиков 2015 ондо Буряад Уласай хореографическа колледж амжалтатгайгаар дүүргэснэйнгээ удаа А.Я. Вагановой нэрэмжэтэ ородой баледэй академидэ суралсалаа үргэлжэлүүлсэн намтартай. 2016 ондо түрэл театрайнгаа тайзан дээрэ анха түрүүшынхигээ гаража, мүнөө болотор эндээл хүдэлнэ. Энэ багахан хугасаагай туршада "Щелкунчик", "Лебединое озеро", "Бахчисарайский фонтан", "Жизель" болон бусад олон тоото зүжэгүүдтэ хатаржа, бэлиг талаангаа мүлисэн юм. Зохёохы ажалдаа оролдосотой залуу зүжэгшэнэй абьяас бэлиг бүхэроссийн болон уласхоорондын мүрысөөнүүдэй шангууд гэршэлнэ.

Москва хотодо үнгэрсэн урилдаанай сүүлшын шатада бурядай түлөөлэгшэ Людвиг Минкусын зохёосон "Дон Кихот" гэсэн зүжэгөөс нэгэ хэсэг хатарсан байна.

"Иимэ үндэр хэмжээнэй мүрысөөндэ түрүүлээд байхадаа, түрэл театрайнгаа түлөө бахархан баярлан байна. Нэн түрүүн өөрынгөө багшада, уран сайханай хүтэлбэрилэгшэ Баярта Цырендоржиевич Дамбаевта баяр баясхалан хүргэнэб. Энэ хүнэй аша туса сэгнэшэгүй, багшынгаа заабари бэлэдхэлээр лэ иимэ үндэр амжалта туйлабаб", - гээд, Тимур Дымчиков тэмдэглэбэ.

Бэлигто ЦЫРЕНДОРЖИЕВ

ХИЛЭ ХААГДАА

Ноябрийн 16-аас хоёр сарын туршада Алтанбулагай хилэ хааха тухай Монгол Уласай Онсо байдалай комисси шийдхээ. Холын харгыда ашаа зөөдэг жолоошод олонхи ушарта үбшэ асарна гэжэ элирсэн байна.

Сагдаагай гол хэлтэсэй мэдээсэлы ёсоор, коронавирустай 40 хуби жолоошод хилэ гатална. Тэдээны Улаан-Баатарай халдабарита үбшэнгүүдээс аргалдаг түбэй больница абаашаха хэрэгтэй болоно. Тиигэжэ энэ үбшэн бүри ехээр дэлгэржэ болохол.

Хилэ хаагдаха ушар Монголой ажабайдалда ямараар нүлөөлхэб гэжэ комиссийн гэшүүд хараална. Жэшэнь, наймаанда табигдадаг тахяагай 94 хуби үндэгэн Алтанбулагаар Монгол абаашагдана ха юм. Тиигээдш бүри шухалан гэхэдэ, Ород гүрэнөөс ошосон шэнгэн түлишэ – нефть Монголой баруун аймагууды гүйсэд хангана вшуу. Харин гансаш Алтанбулагай бэшэ, мүн Тэс, Ханх, Арцсуури, Ульхан гэхэ мэтын Ородты зэргэлсэн бүхы хилэ давадаг газарнууд хаагдахаар хараалагдана.

«Буряад үнэн» мэдээсэлэй албан

wikimedia.org

НЭЭДЭМ-ПОТ ХОНОГОЙ

ХАРГАНАА НЮТАГАЙ ТҮҮХЭ ТҮҮРЭЭГШЭ

Банзarakцаев Пурбо Доржиевич Ивалгын аймаг (мүнөө Сэлэнгын аймаг) Харганаа нутагта 1928 оной декабриин 19-дэ түрэнхэн намтартай. Уг гарбалаараа нэнгэлдэр угай, халтамаантаннаа эхитэй...

Убгэн абань бага наһатай Пурбэдэ, нютагайнгаа багашуулда, үхибүүдтэ ажалайнгаа нүүлээр, үдэшын боро хараанаар элдэб үльгэрнүүдые, таабаринуудые удхалан хөөрөжэ һонирхуулдаг байгаа. 1936 ондо Харганаагай эхин нургуулида ороо. 1947 ондо сэрэгэй албанда татагдаһан юм. Совет Армида алба хэжэ байхад, комсомолой гэшүүн болоо. Баяа дүүргэжэ ерээд, 1954 ондо Улаан-Үдэ хотодо дунда нургуулиаа түгэсэһэн байна. 1955 ондо аяар холо Алтайн хизаарай, Троицк хотодо киномеханигуудые бэлдэдэг техникескэ училищида орожо, нэгэдэхи категориин киномеханик мэргэжэлтэй болоһон үлхэтэй. 1956 онһоо эхилээд, 1984 ондо болотор түрэл тоонто нутагтаа киномеханигаар хүдэлжэ гараһан байна. 1985 ондо хүндэ үбшэндэ нэрбэгдэжэ, наһа бараһан юм даа.

Пурбэ Доржиевич өөрынгөө намтарай хуудһанууд соо иигэжэ бэшэнэ: «...1930-аад онуудаар ганса манай нутагташые бэшэ, хаа хаанагүй хамтын ажал боложо, колхоздо оролгон эхилһэн байгаа. Ихэдэнь манай бүлэ түрүүшын арадай тоодо колхоздо оролсоһон байна. Нутагтамнай 3 жэжэһэн колхозууд бии болоһон ха. Тэрэнэй нэгэн «Коминтерн» гэжэ колхоздонь минии аба эжы хоёр гэшүүд боложо ороо юм.»

Нутагтаа хүдэлжэ байхадаа, үбгэд хүгшэдөөр үдэр бүри уулзажа байхадаа, арадай аман зохёолой аргагүй эхэ баялигыг мэдэһэн байнаб. Хэдэн хоногоор үльгэр домогуудые хөөрэдэг хүнүүд гэхэдэ, эдэнэр болоно: минии абгамни Гармаев Радна (нэнгэлдэр угай), Бадмаев Бальчин, Бадмаев Доржи (абзай угай) гэдэгүүд байгаа, харин Балданов Даша, Дашипылов Лубсан (олзон омогой) хоёр дуунуудаа дууладаг хэн.

1958 оной зун «Буряад-Монголой үнэн» газетэдэ «Арадай дуунуудые яажа суглуулах?» гэхэн статья гараба гэшээ. Буряадай комплексно шэнжэлгын институтай эрдэмтэн Г.О. Туденов бэшэһэн байгаа. Тэрэ статья уншаад, үнэхөөрөөшье арадайман аман зохёол гүнзэгй далайдал адли, «тэрэнэй заганые нэгэ гүлмөөр гүбшажа дууһаха аалши?» гэгдэһэн үгэнүүд ехэл зүб шэнги байба. Тэрэ гэхээр лэ, арадай зохёолой баялигыг нутагтаа суглуулжа эхилээ нэм. Жэшэнь: Цыденов Цырен-Доржо, Ишиев Чойзон, Базаров Доржо, Нимаев Шойдон гэдэг үльгэр, домогуудые сээжээр олоор мэдэхэ байһан,

харин Ленхобоев Доржо, Галданов Буда ба Раднаев Дашицырен гэхэн үбгэжөөлнүүд нутагайнгаа түүхые, уг гарбалыгэ һайн мэдэхээр илгарһан гэшээ. Урданай зан заншалыгэ нэггээжэ, үбгэд хүгшэдһөө һурагшалан, мэдэхэ шадаха соогоо арадай аман зохёолыгэ бэшэжэл байхаб...

Иигэжэ Пурбо Доржиев хүн зоноор уулзажа, нонин һормойень уудалжа, мэдэжэ абахаһаа гадна, хөөрөлдөөнэй һабагша татан, энэ хүнүүдһээ нутагайнгаа зоной уг гарбалай түүхые, үндэһэн ёһо заншалнуудые, түрэл нутаг тухайгаа түүхэ домогуудые һурагшалжа абаад, дэбтэр соогоо бэшэдэг байгаа.

Нутагтаа Банзаа Доржын Пурбо гэжэ алдаршаһан юм. 50-яад, 60-аад онуудаар түүхээрэ һонирхожо, һонёо буурангүйгөөр, харин улам эдэбхитэйгээр, нэтэрүүгээр арадайнгаа аман зохёолыгэ суглуулжа байһан байна. Тэдэнигэ мэдэхэ, ханаха үбгэд, хүгшэднайшье жэл ошохо бүри үсөөржэ байгаа ха юм даа.

Арад зонһоо һурагшалжа

тэй» (Харганаа нютагай ажалшадай суглаанһаа) гэжэ хурса шүүмжэлэл-статья 1965 ондо «Буряад үнэн» газетэдэ Б.Харганаагай гэхэн нэрэ доро бэшэгдэһэн байһыень түрэл нутагтаа Пурбо Доржиевичай хоёрдохой хүбүүн Виктор Пурбуевичай гэр бүлһын архив сооһоо абажа уншаһан байһаб.

Нютагаймнай түүхэ түүрээгшэ Пурбо Доржиевич хадаа бүхы наһаараа таһалгаряагүй 28 жэл хүдөөгэй соёл гэгээрэлэй гуламтада киномеханигаар – кино харуулагшаар хүдэлһэн юм. 1978 ондо «Отличник кинофикации СССР» гэхэн медалаар шагнагдажа урмашуулагдаһан, гадна олон тоото мурсыөөнүүдтэ хабаадажа, Хүндэлэлэй грамота ба шаглануудта хүртэһэн. Бадмаева Цэрэн-Цоу Батуевна гэжэ наһайнгаа хани нүхэртээ сугтаа зургаан тэгшэ һайхан үри хүүгэдэй аба эжынь боложо жаргаһан байна.

Мүнөө хүбүүд, басагадын бүдүүн гэр бүлэнүүд болонхой, үнэр баян ажаһуудга Пурбо Доржиевичай хүрэгдэ бэрээдьень, аша эзэнэр, гушанарынь бэшэхэ гээ һаа, амьараа нэрлэһэн рассказ-хөөрөөн болохо.

«Хүнэй үндэһэн газар дээгүүр, модоной үндэһэн газар доогуур» гэдэгтэл, Пурбо Доржиевич ба Цэрэн-Цоу Батуевнагай үри һадаһад олон дээрээ олон боложо 16 аша эзэнэр, 30 гушанар болонхой, алтан дэлхэйн нара хаража ябанал даа.

Хүн юрэдөө энэ дэлхэй дээрэ ганса эдихэ, ууха, хубсалха, баяжаха гэхэ зэргээрээ жаргалтай ябадаг бэшэ, хүн ажал хэрэгээрээ, үри хүүгэдээрээ жаргалаа эдлэдэг гэшээ. Пурбо Доржиевичнай мүнөө маанадтаа байгаа һаа, декабриин 19-дэ 92 наһатай үбгэжөөл болошоод хүжижэ, баярлажа һууха байгаа. Хэһэн хэрэгын мартгагдахагүй, арад зондоо, илангаа нутагаархидтаа, залуу үетэндэ, «ургажа ябаа улаан бургаһадта» үльгэр жэшээ боложо үлэхэ байгаа гэжэ һананаб.

Буряад оронойм үлэы һайхан нутаг бүхэндэ арадай аман зохёолой абдарһаа үльгэр домогуудыг уудалһан Банзаа Доржын Пурбо шэнги хүнүүд байһан лэ байха даа...

Таанадай һонирхолдо Банзаа Доржын Пурбын «Аман зохёолой абдарһаа» гэжэ ном сооһоонь абтаһан хөөрөөнүүдые газетынгээ хуудһануудта толилжо дэлгэбэбди. Энэ суглуулһан суглуулбари – хөөрөөнүүдые литературна, уран зохёолой хэлэн дээрэ болгоонгүй, тэрэ янзаарань үлөөһэниинь, эрдэм шэнжэлэгшэдтэ ехэл тухатай, һайшаалтай юм.

НИНА АРТУГАЕВА
Буряад Уласай арадай иргэу
найрагша, Харганаа нутаг

АЛЫГАН ДЭЭРЭЭ ҮРГЭСЭН –

ЭЖЫ ГЭЖЭ БОГОНИХОН ҮГЭ

Хүндэтэ эжымнай, таныгаа 80 наснытай ойн баяраар халуунаар амаршалнабди! Эды үндэр наса хүрэтэрөө бидэнтэгээ, хүүхэдтэгээ, ача зээнэрээ, гучанар, зээнсэрээ харалцажа, баярлажа, жаргажа суухадатнай ехэ баяртыбди!

Манай эжы, Гонсорунова Анна Енхобоевна, 1940 ондо энэ дэлхэйдэ мүнхэлжэ, дайны гашуудалты жэлнүүдтэ нилээхэн ем үзэсэн хүн. Сааличан байсан эжыгээ дагажа, үнөөдэнь саалцажа үндыгөө. «Тэрэ цагта хубца хунар, эдэе хоол хомор доо, эжынгээ оесон готол гамнажа, хавар намары шольвындо хүл нюцэгэн ябдаг сэм. Хүлөө даархад, үнөөнь шээсэндэ хийжэ дулаасуулхач. Сургуулида соржо байхадаа, хэсээлнүүдынгээ хойно поли гаржа хоолос цуглуудаг бэлэйбди» - гэжэ, мүнөө дурсан хөөрхэдэнь, бидэн нюдэн дээгүүрээ нюлмас мэлмэрүүлэн, эжыгээ хайралжа, чагнан байдагбди. Дайны үеын бүхы үхиүүдтыл адли хүйтэ ной-

тоны, үлэн хоосоны даважа гараа бэлэй эжымнай.

Номондоо бэрхэ, сүвэлгэн байгаа. Тымэл хадань, тават ангин Аня бацганы Артек лагерь амархы эльгээгээ сэн. «Тэрэ цагта Мункожапов Дмитрий Самбуевич колхозы түрүүлэгчэ байгаа, бүхы нютагаараа намай цуглуулжа, холын харгыда үдэшөө бэлэй. Дүчэн хоног гүрэны эгээ сайн лагерьта амараа бэлэйб, намай звеновой болгоо ем сэн. Эдэ хэзээдч мартагдашагүй үдэрнүүд сэдхэл зүрхэндэм ходоодо байдаг: олон ястан нүхэдты болооб, сонин – сонин хэмжээ явуулганууд үнгэрдэг байгаа, Артегы найрамдалы түүдэг хэзээч мартакуйб» - гэжэ хөөрхэдэнь, үндэр насны даваан дээр гараач саа,

нюдэнь ялалзажа, баяры очоор гэрэлтэн байдаг.

Эжымнай ном сорхо ехэ эрмэлзэлтэ байгаа, тымэл хадаа Ноехонынгоо долоон жэлы сургуули дүүргээд, Цуулгын дунда сургуули, Загастайн арван нэгтэ багшын класс дүүргээ сэн. Нютагтаа дүрвэн жэл эхин сургуулийн багшаар хүдэлөө. Тэрэ үедэ аватымнай, Николай Дондо-

повичты хуби заяагаа холбожо, айл бүлэ болоод, зургаан үхивүүды түржэ, гарымнай ганзагада, хүлымнай дүрөөдэ хүргөө. Зургаан үхивүүды хүн болгохо гээчэ тымчч амар бэшэл дээ. (Өөстөө ава эжы болоод байхадаа мэдэрнэбди). Бидэнтэгээ заахан байхад, багшын хоёртэ училищи дүүргээд, бүхы насаа нютагынгаа «Ургы» цэцэрлигтэ

ажаллаа. Эжынгээ сессидээ очходонь, бидэн аватыгаа үлдээд, гэртэхи ажаллаа жэншэдгүйгөөр хийдэг сэмди. Хоёр авгайнарамнай бидэ, дүүнэрээ харжа, хамаг ажалымнай, номоо үзэхымнай шалгажа байдаг сэн.

Ава эжы хоеромнай хүүхэдэ хүдөөгү бүхы аж хийжэ соргоо, тэрээндэнь ехэ баяртыбди. Эжымнай

ЭЖЫ - МИНИИ НАНАНАЙ

Жаргаланта хайхан нютагайнгаа хохиртой зөөлөхэн газар дээрэ хүлөө дүрөөдэжэ хүн болохон уран шүлэгшэ хүбүүд Дамба Дашинимаев, Барас Халзанов, Бато Аюшеев гэгшэдэй энхэргэн хайхан эжынэртээ зохёохон шүлэгүүдын хүндэтэ уншагшадтаа зориулнабди:

Минии эжы Нама-Цырен Ринчиновна Аюшеевагэй гэрэлтэ хайхан дурсахаалда

ЭЖЫДЭЭ

Эгээл ниимгэн сэдхэлтэй,
Энэрхы хайхан бодолтой,
Эльгэлэн манаа үргэжэн,
Энхэрэн ходоодо ябахан
Эжымни, эжымни...
Энэ уужам дэлхэй дээрэ
Юунһээш үнэтэй,
Юунһээш сэнтэй,
Нарата дэлхэйн мүнхэ зула,
Нангин сагаан нанатай
Эжымни, эжымни.

Бато Аюшеев

Түрүүшымни багша - Мария Гунгаевна Эрднеевада

УЯН НАЛГАЙ УРИН ҮГӨӨРӨӨ

Хөөрхэн жаахан бидэнэй хамта,
Хүхюун гүлмэр наһандаа булта
Эрдэм бэлигэй хургуулийн богтоо
Эгээн түрүүн алхан ороходо,
Уян налгай урихан үгөөрөө
Угтаа бэлэй, түрүүшын багша.
Энхэргэн халуун эрэлхэг зүрхөөрөө
Эхилээ бэлэйт, эрдэмэй набагша.
Түрүүшын үзэг, түрүүшын бэшэг,
Түрэлхи хэлэн, түхын хэшэг...
Гүлмэр бидэндээ гүрлүүлжэ халаалта.
Гэгээн хургалтай туяа татаажа.
Тооложо хурахан түрүүшын жэшээ,
Толоржо мүнхэлхэн түрүүшын хэшээл...
Иигээд лэ харгымнай эхилээ агша,
Илдамхан манай түрүүшын багша.

Бато Аюшеев

САНАША БАСАГАДТА

Зургаа миллион хэм метр
Зурлаа зэмы табуулан
Санаар ябаад жэбжытэр,
Саркуун гоёор угтуулбат.
Зурлааш зураад бушуухан

Зургаа миллион хүсөөхэм,
Гэхээр – тэды шулуухан
Гэнэн хүнүүд үсөөхэн.
Октябрийн гал түүдэг
Угтаад түрөөт табуулан.
Мүнөө мандаа магтуулан,
Мүнхөөр нэрээ дурдуулнат.
Зурлааш зураад бушуухан
Зургаа миллион хүсөөхэм,
Гэхээр – тэды шулуухан
Гэнэн хүнүүд үсөөхэн.
Харгын холые ябааж,
Хатуу бэрхые дабааша
Табан хэсүү залуушуул
Тандаа мэндые зориулнам.
Зурлааш зураад бушуухан
Зургаа миллион хүсөөхэм
Гэхээр – тэды шулуухан
Гэнэн хүнүүд үсөөхэн.

Дамба Дашинимаев, 1937 он

ТЭНДЭ МИНИИ ЭЖЫ

Сэлэнгэ.
Сэлэнгэ дээрэ огторгой
Сэлмэнги.
Тоёон.
Тоёон дээгүүр алтан торго
Туяан.

АЛТАНААС ҮНЭТЫ ЭЖЫМНАЙ

ЭНЭ НАСАНДА ЦЭНТЫ ЕМ...

өөрөө ажалча бэрхэ хүн. Олон хони ямаа, үхэр мал, туулай, тахья тэжээдэг сэн. Хашаагаараа дүүрэн үнгэ бүрийн гое сайхан цэцэгүүды суулгаха, огород гээчи мүнөөч болотороо тарьжа, хуу буйлуулдаг. Цэцэрлэгтээ ажаллажа байха үедөө багачуулаа гэртээ экскурсида ацаржа, туулайнууды харуулжа эдэлүүлдэг, цэцэгүүды танилцуулдаг байгаа.

Энэ насaa эжымнай хүндэтычэг, харюусалгатычэг ажалда бүхы хүч чадалаа, эрдэм ухаанаа заахан үхивүүдтэ зориулжа, эрдэм мэдэсын үргэдхэжэ, хэдэн олон үе хүүхэды сургуулийн цогцо алхуулаа ем. Дүчэн хоер жэлы хугацаа цоо Анна нхобоевна багачуулы эрдэмы харгын эхин зүргэдэ түрүүчин алхам хийхэдэнь нилээхэн тусалаа.

Эхэ эцэгийн санаа үри бээдэ гэжэ дэмы хэлэдэггүй гэчэ ааб дээ: Гурват Ринчин - Дондог хувүүнынгээ Чичада алва хийжэ байхада али зэргэ санаагаа зовоод, унтаха нойроо мартаад, бурхандаа залваржа байгаа да! Мэндэ ерхэдэнь ехээр баярлажа, орден медальнуудын хараад, омогорхон суудаг сэн. Эгээл түлэг насандаа авгаймнай энэ дэлхэйгээс халижа явахадан айдасты уудаа бэлэй. Мүнөө гурван үринэрын, ача эзэнэрын арахадаа, бэээ засча, сэдхэлээ ханан байдаг.

Номгон даруу занты, уужам цагаан сэдхэлты, эльгэ нимгэнтэ, сайхан санааты, хүүхуун шогты, нааданча хүн гэжэ нютаг дээрээ эжымнай мэдээжэ. Нютагынгаа, аймагынгаа хэмжээ явуулгануудта эдэбхиты оролцдог. Шог дуунууды ехэ дуулаха дурты. Орсон хүны бэлэггүй нэгч гаргадаггүй заншалты.

Бага бальчар насандаа зовоо тулаач саа, үтэлхэ насандаа таван хүүхэдынгээ, дүрвэн илдамхан бэрээдынгээ, арван гурван ачанарынгаа, хорин хоер гучанарынгаа дүхэриг цоо амгалан тайба жаргалаа эдлэжэ байнал даа.

Түрэл тоонто нютагтаа үринэрынгөө бэлэглэсэн

мүнөө үеын гое бараа тавинхай шэб – шэнэхэн, модоны үнэрөөр анхилжа байсан саруул дулаахан гэртээ эжымнай дэлхэйн гурван зөөлэны амсажа, үеынгээ нүхэды огтожо, сэдхэл дүүрэн сууна.

Хүндэтэ, эгээл хайрата эжымнай! Таныгаа үшөө дахин ойн баяраартнай халуунаар амаршалаад, үлгэн энэ

дэлхэй дээрэ, үлгы сайхан тоонтодоо үүры толоны огтожо, үдэры сайханы цэгнэжэ, уйдхар гунигта абтангүй, үвчэн зоволон үзэнгүй, үни удаан жаргажа суухытнай хүцэнэбди!

Ухивүүдын зүгөөс
Вероника Машиева
бацганань.

АМИДЫ БУРХАН!

Жаргаланта.
Жаргаха минии наһанай
Гуламта.
Тэндэ минии эжы.
Хайрата эжыгээ яһала би
Хахасалгаар тамалааб дэмы.
Холоһоо нохой хусана.
Халзаанай Добаае манан хушана.
Тэндэ минии эжы.
Хэдэн жэл соо ерээжэ нэгэ
Хаража гарахаа яагаабид?
Бүхэн голни хотирон-хотирон гүйнэ.
Боро-Толгойн жалгаар мал зурына,жэрынэ.
Тэндэ минии эжы.
Хөөрхын гансам намаяа ханажа,
Хөөрэлдэдэг юм гэлсэгшэ гансаараа....
Үнсын добо дээгүүр бэлшэнэ
Үхэр малнууд.Сайраад
Абана модоний наһаһад халхинда...
Тэндэ минии эжы.
Үри бэээрээ баяншые хаа,эжы,
Үзүүр хубүүн юунһээшые үлүү гү?
Айлай байшан гэрнүүд харагдаба.
Ай даа,зүрхэмни тээрэн алдаба...
Тэндэ минии эжы,
Хэрэлсы дээрээ гаража,намаяа
Хэды дахин харааб даа,дэмы...

Улаан наран гарана – гараһаар
Уулзахам эжытээ тэгшэ гарагаар...
Уулзаал хаа,
Хэлэхэб даа бүхыгөө гэжэ ханахаш...
Уулзаһаар лэ орой уйлахаһаа ондоо
Хэлэхэ үгэ олодохогүй...
Тэндэ минии эжы...

Барас Халзанов

ҮЛГЫН ДУУНАЙ ТҮЛӨӨ

Үлгын дууе мүнөө бидэ
Үдэр бүри дуулахадаа уяран мэгдэнэбди.
Үдэр бурил
Үлгын дуунай түлөө тэмсэжэ ябаһанаа
мэдэнэбди.
Үлгын дуугүйгөөр бидэ бултадаа
Үндыһэн зон хэмди.
Үлгын дууе абажа ябаһан эжынэрнай
Үдэр хүнигүйл ажал тээшээ зүдхэһэн...
Тэрэл манай нялха наһан үлгы соо нажаагүй,
Тэргэ дээгүүр
Талын һүүдэрээр
Нужаа даган
Һүни руул бээлэн үдэһэн...
Үлгын дуугүйгөөр
Өөдөө бодожо газар гэшхээ хэмди.
Үлгын дууе мандаа дуулаха эжынэрнай

Үдэр хүнигүйл ажал тээшээ сэдхэлхэн...
Тэрэл манай агаахан наһан үлгы
тойрон дамжаагүй,

Тооһоршоһон
Тэргын мөөр даган,
Тэнгэрийн үдэр бурил
Тохой нугаар зүргэлхэн...
Үлгын дуугүйгөөр
Үхибүүн бидэ сар мори жолоодоо хэмди.
Үлгын дууе абажа ябаһан эжынэрнай
Үри бээтээл ажал дээрэ зэргэлхэн...
Тэрэл манай хүлэржэ ялайшаһан наһан
үлгы дурдаагүй,

Тарья тээһэн
Тэргэ дээрэ
Тахатал моридой
Турьяан соогур хүгжэһэн...
Үлгын дууе мүнөө бидэ
Үдэр бурил дуулахадаа уяран мэгдэнэбди.
Үдэр бурил
Үлгын дуунай түлөө тэмсэжэ ябаһанаа
мэдэнэбди.

Барас Халзанов,1963 он
Жаргалантын номой сан.

МАНАЙ СУУТА ГҮРЭНЫ ШАНГЫ ЛАУРЕАТ

Дулмажаб Доржитаровна Будаева – Сэлэнгын аймаг Ногдонт, ХХ партсездын нэрэмжэтэ колхозы ехэ суута, габыяата ахамад хоничон, үндэр ехэ амжалта туйлсан, хонины хойноос бүхы насаа явсан, гэдэргэ цухарихы мэдкүй, бэрхэ эхэнэр.

Хархыгаа яагаат Дулмажаб Доржитаровнагы... Бээрээ заахан аад түргэн бушуу, чанга гарты, хурца нүдэты, ямарч гэр газаны, эрэх, эхэнэрч хүны ажал хийж чадха, эцэхэ гэж мэдкүй, үүр хираанаас эхилээдэл хара шүни болтор ажаллажал ябахы...

Дулмажаб Доржитаровнагы нүхэр Дармажап Дандарович, энэ насандаа хамта Мэнгы нэготго хотороо байрлаж суугаа.

Нэготгоогоо түрүү хүнүүды нэгэн болохо, Будаевтаны гэр бүлэ тухай бэчхэдэ, ехэ уярнаб, баярланаб. Юундэб гэхэдэ, Дармажап Дандарович Будаев – эжыгээрэм миний нагаца болохо, энэ гэр бүлэты манайхын ехэ дүтэ холбоотыды.

Миний эжым хэлдэг сэн: «Манай Дулмажаб эцэхэ гэж мэдэхэ үгы, хара үглөөгүүр босохо, хонёо бэлчээрэдэнэ гаргаха, халуун нара болотор харюулха, нэггч миний ябахы үгы: ноосоо ээрхэ, али оймоо оёхо. Хонидоо сүүдэртэ хороод байхадань, хорхой шабхайгын түүхэ, хони бүхэнөө ехэ сайнаар мэдэхэ: ямар хони хайшангаад байнаб. Өөрөө үбэлдөө оройдооч даараха үгы: нүцэгэн хүл дээрээ гуталаа углаал ябахы. Ямар хүцүү байгаа юм, шүрмэсты, чадалты гэзчэн».

Өөрөө Дулмажаб Доржитаровна хэлдэг байгаа: «Би эртэ үүрээр босхо дуратыб. Нүхэртэгөө хоюулаан нэгч

миин байкүй, хэхэ юмэнь олон, гэры ажал мундакүй: үхэрөө сааха, сүүгээ машиндаха, зөөхэйгөө бэлхэ, тоосоо шарлуулха, ноосоо ээрхэ, арасаа эльдихэ, талхаа бариха, хубца-хунар оёхо. Хони, үхэрээс гадна, хэдэн гахай, тахья бариха.

Ямар чадалты, хүцүү зон байгаа юм энэ Будаевтаны гэр бүлэ! Хүүхэдэнэ томо болохо, ехэ тусты болоо: хара багаасаа хонёо харюулдаг болоо.

Дармажап Дандарович, Дулмажаб Доржитаровна хоёр амарха гэж нэггч мэдэхгүй байгаа. Ямар хоничодто амаралта гэж байха ем! Харалтараа, борцойтооро, унасан малгайгаа абаха аргагүй үхэрөө хүдэлөө. Ажалань ехэ мэргэжэлты байгаа. Энэ ажалын манай колхоз, Сэлэнгын аймаг, Совет гүрэн ехээр цэгнээ, үндэр нэрэндэ хүртөөгөө, орден-медаль зүүлгээ. Одоол ажалы геройнууд болонхой! «Гүрэны шангы лауреат» гэсэн эгээ үндэр нэрэ зэргэдэ аймаг, республика соогоо Дулмажаб Доржитаровна хүртэсэн байна.

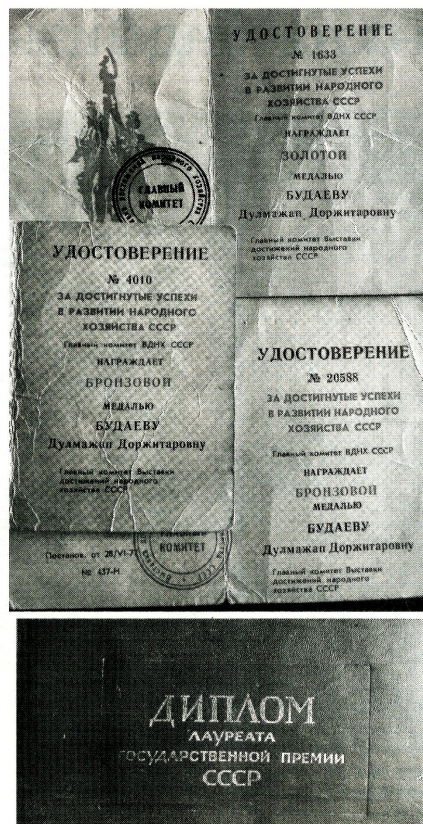
Колхозы түрүүлэгчэ Никитин Ананий Александрович ба экономист Санжидма

ева Санжидма Гыденовна хоеры ерээд энээн тухай хөөрэхэдэнэ Дулмажаб Доржитаровна үнэшэнгүйгөөр ехэл гайхаа.

Москва хото ВДНХ жэлын жэлдэ очохо медальда хүртөөд ерээдэ байгаа. Октябрьска революциин орден зүүнхэй, Орден «Знак Почета» хүртэнхэй. Нүхэрөө Дармажап Дандаровичигаа ехээр цэгнэдэг байгаа: «Би ганцаараавэл иигэжэ сайнаар хүдэлжэ чадахгүй сэм» гэжэ ходо хэлдэг сэн.

Бага бальчар насаа иигэжэ санана: 1930 ондо Чик – Тагалцар нэготго түрөөб, зааханаараа үнчэрөө бэлэйб... Манай буряадууд үнчэрсэн хүүхэды хаядаг үгы, тымээс, би түрэлхидтөө байдаг болооб, ядаруу байдаг байгаады. Удаанч болонгүйгөөр намай Даши-Дондок Доржитаров гэжэ Ноёхоны багша үргэжэ аваа. Мүнөө болотор нэрын нэрлүүлжэ ябанаб. Хожом хүнүүдээс дуулааб: ямар сайн, томооты хүн байгааб гэжэ. Тыгээд эцэгэм удаанч болонгүй наса бараа. Би заахан бацган дахин үнчэрөөб, хүгшэн эжытынэ үлдээб, «Нацаг эмгэй» гэжэ зөөлхөнөөр дуудадаг байгааб.

Тэрэ цагта эмгэйм 60 насты байгаа. Хүбүүгээ алдасан эжы, үйдхарта дарагдангүйгөөр, ехэл зориг табижа, намайгаа хүл дээрэм гаргаха гэжэ оролдоо. Дайны үеэр ехэл хүндэ байдаг бэлэй. Холын буряад тала дайдаар үйдхар гашуудал тарагдаа, үйлэхал дуулдаха. Эдэе хоол ехэ хомор бэлэй. Нацаг эмгэй ехэ хүцүү байгаа: жэгты гоё бойтог гуталнууды хүүхэдтэ оёхо, тэрээнэ хоюулаан хүтэрэлдөөд эргэлдээд байсан нэготгоудаар яваад, эдихэ юумээр сэлгэдэг байгаады. Поолин дээгүүр талханы хоолос цуглуулхадь.

Мүнөөч болотор амандам амтань байдаг.

Сургуулид сорходоо ехэ хүцүү байгааб. Багшанарам намай магтадаг байгаа.

14 настыдаа долоон класс дүүргээл хүдэлжэ эхилээб. Сааличан болохо дураты байгааб, бэээрээ заахан хаддам намай аваагүй, огородто учетчигоор аваа. Иигэдэл ажалым намтар эхилээ. Хожомонь сааличан болооб, ехэл хүндэ байгаа.

1963 ондо колхозы түрүүлэгчэ Хайдапов П.Ц.-Д хоничон болхым дурадхаба. Удаанч бодонгүйгөөр, тракторист байсан нүхэртэгөө, Мэнгын хонины байра ерээ бэлэйдь.

Серко гэжэ морёороо үдэры 10 км явдаг байгааб. Харюулхаас гадна үшөө ондоо ажалань ехэ емааз: хонёо осеменляха, таргалуулха, хургалуулха, хургануудаа сайнаар харха, цагаа ерэхэдэнэ – эхээсэнэ салгааха, амаярань хургануудаа харюулха г.м... 100 хониноос 100-117 хурьга абадаг бэлэйдь. Элдэб шэнэ юмэнүүды үзэхэч, хайшан гээд түсбөө дүүргэхэб гэжэ бодоходь.

Хүцүүү механизатор – тракторист нүхэртэ хаддаа өөрынгөө тракторты, косилкаты, граблиты, копнителы боложо, хони хургаа эдээ – хоолоор дутаагаагуйды. Хожомонь «Москвичты», «Волгаты» болходоо ехэ явганч явсанаа ойлгоногүйб. «Моя семья вся механизированная» гэжэ нүхэрэм

хүнүүды энеэлгэдэг бэлэй.

Лауреады диплом үгэхэдэнэ, нүхэртэгөө хоюулаан аяар Москва хото очоодь. Москвада, зай хайшан гээд хүдэлнэт гэж асуухадань, би хэлээб: - Гүйдэлөөрөө. Ехэл олон хүн цугларсан байгаа, хуу хоничод. Хуу хүнүүд энеэлцээ.

Москвагаас гэртээ ехэл баярты бусна байхадаа, самолет цоо нүхэрэм чангаар хэлтэб: - Чагныш даа, энэ гүрэнынгөө шан Дэлхэйн Фондод үгдөө!

Би зүбшөөгөөб. Нээрэ-эчэг, энэ дэлхэй дээр амгалан байдл хэрэгтэ байна. Үнгэрсэн 1941-45 оны дайн ямар ехэ үйдхар гашуудал хүндэ ацарааб. Манай ганца Ноёхоноос 127 хүн дайнаас буцаа үгы. Нүхэрэм аха Будаев Доржо Дандарович Курска дугада дайналдаа, шархатаа, плендэ ороо. Юу гэсэн мухай чанга емэндэ дайрагдааб. Гэртээ ерээдэл шангымнай Дэлхэйн Фондод оруулгагы гэжэ бэчэг бэчээ сэмды.

Гэртэмнай халуун цаг боложо байгаа: хонимнай хургалаа. Хамцыгаа шамаадэл ажалдаа шонгоодь – үнөөхил мэдээты хэрэгтээ. Ажасуудамнай үргэлжэлжэ, ажаламнай ябажал байгаа сэн...

Иимэ сонин манай Ноёхон нүтагы суута гэр бүлэ Будаевтан.

Зоя ДЫЛЫКОВА,
багшын ажалы ветеран.

АНХАНААС ЗҮБ ХАРИЛЦА, АРИГ ЦЭВЭРЫ САХИЖА СОРО

• Үдэшын боро хараанаар, шүни орой оог хуугай табилдадаггүй ем. Хэлэ хэрүүл, хараал шхаргаа гаргаа саа, өөстэндөө ёро сансантай адли» – гээд үбгэн ава эжынэрэмнай бидэндээ заадаг бэлэй.

• Гэр баран соохигоо унтахынгаа урда сэбэрлээд унта, үгы гээл эртэ босчо арилга. Айл байхадач, ямарч сагта зон явжа байха.

• Бага сагын эмэнээс бү сэжэгэлэгты.Сэжэгэлээ саа, үвэсчэ болохот. Үтэлсэн гү, али үвчэн эа эжынгээ дороо алдахадань гү, али нёсо нюлмасын арилгахадаа сэжэгэлээвэл — нүгэл.

• Ямар нэгэ эмэнээс сэжэгэлжэ, гансал өөрынгөө бэе аварха, сахижада, бусадта тусагүй ем. Олоной түлөө оролдоогүй хүндэ бусадтай тусалхань хомор гэхэ мэтэ урдын сургаал заабари санахада шухала.

• Гэр бүлынгөө хэн нэгэнэй нүгшэсны сүүлээр хоног соо модо отолхы, газар хүндэхы, малтахы, мал гаргахы, алахы сээрлэдэг. Энэ юундэб гэхэдэ, хүнэй сүнэс 49 хоног соо гэр хотоо эрьежэ байдаг. Тиимээс энэ саг соо архи ууха болоод, буруу муу үйлэ хэрэг үйлдэхы сээрлэхэ ёстой.

• Хүндэ сайн ем хиигээ саа, тэрэнээ ходо бү дурда: хиисэн тусаш сэнгүй боложо, сайны хиисэнээ нэхэсэнтэй адли болоно.

• Хүны нюуртэнь бү магта, нялгансан шэнги болохош, нюруундань бү муушала, нюруундань муушалхада, араасань маряжа, ерэ шаасанты адли. Тэрэ хүн дуулахадаа, шамда дураа гутаха. Хэрбээ алдуугын нюуртэнь хэлээ сааш, өөрышни сэхэ хүн гэжэ сэгнээд, хэлсэн үгыш бодожо үзэхэ ба алдуугаа засха болохо.

• «Эзэндээ таарсан хубса – сайн; үлдэхэдэ – эдеэн сайн, ундаа хүрэхэдэ – осо сайн; зүдэрөөд ябахадэ, нойр сайн» гэдэг үгэ баримталжа, бидэнээс урда хүн боложо түрөөд, хүлсөө гаргажа ажал хиисэн, олон ем үзсэн харсан зоной зүбшэл захяа, сургаал заабариинг үндэрөөр сэгнэжэ, үдэр бүрийнхөө ажабайдалда тааруулан хэрэглэжэ, сахижа ябах шухала. Тиигээ саамнай зуны халуунда бэлсэлгэ — үбэлдөө тусты, наснынгаа залууда соролго үри бээдэмнай, хэтэ насандамнай хэрэгты, тусты байхань дамжаггүй.

• Аймаг зоной зугаа наадан тээшэ ошчо явха, зугаа нааданай газараас бусча ябах саг баса байдаг.

• Бага емнээс баярладаг хүн хожомонь ехэ емнээс баярлаха золдо хүртэдэг.

• Хуушаны сэлгэхын түлөө шэнэ барилга босхоохо гээшэ зүб. Шэнэ барилга босхоохомни гээд, хуушанаа хуу усадхалган буруу ем.

• Хүн түрэлтэн энэ дэлхэйдэ эзэн боложо түрэдэг гү, али айлшаар ерээд ошодог гү? Эзэн боложо түрээдэ гээд, ула дорохи хурьсөө дура зоргоороо салгааха, сандарааха гээшэ буруу ем. Айлшаар ерэнхэйдэ гээд, гараа сула тавяад суувал, басал буруу. Оршолон түбидэ айлшан шэнги наринаар, эзэн шэнги эмээхэйгээр хандабалнай, эгээл зүб байха бэшэ гү?

Манай мүнөө цагта эзэлжэ суусан түвреон бууца эртэ урдын цагы үбгэй эцэгэнэрээс бидэндэ үгтөөд, ерээдүй цагы ача гучанарта дамжуулагдаха ёстой гээшэ. Ача гучанарынгаа амилха агаарын, ууха осын, агнаха ангын, эдлэхэ ой тайгын салгажа сандараашоод, тэдэндээ хуулиа хубийн үлдээгэгүй саа, хүн түрэлтэн яваад гэхэ эрхэгүйдэ. Энээн тухай ехэл бодожо үзэхөөр...

Залуу шамбай явахда, үглөөгүүр үндэсэн наран алдар соло өөдөө дүүлсэн алтан сахариг шэнгээр санагдадаг. Үтэлжэ явахд үнгэрсэн саг, насан соогоо явсан явдал, ажабайдал сэдхэлыш тэжээн дэмжэхэ үнгэтэ сайхан зураг гү, али зүүдэн шэнгээр санагдадаг ем.

Балшар багадаа сайхашаан шагнасан хүхын дуун үгэн буурал болоторш үрэ зүрхэн соо эдэлдэг. Үхивүүн насандаа ава эжидээ заруулсан хүүхэд хожомонь тулкуур түнхи байдаггүй ем. Үндэгэн шэнгээр бөөмэйлсэн хүүхэд үе сагай долгиндо тулгардажа зоводог гээшэ. Эхэ эсэгэмни соргоохы яагаа гээшэб гэжэ тэдэнэр хожомонь үншэн хавиргандаа гомдолтойгоор шэбшэжэ ябадаг байха. Тохоногоороо хүдлөөшөөд, толгойгоороо хүдлөөшөөд урда гарахыгаа ядадаггүй.

Хэрвээ бидэнэр хасуури нараснууды, шэнэс хушанууды хайра гамгүйгөөр отолходоо, булга хэрмэнээс, буга хандагайгаас юундэ зүбшөөл авдаггүйвиид? Сөөрэм нуурнууды, гол мүрэнүүды шэргэхэдэ гү, али хаалтанууды тавьжа, саваасан халыхадаа, хорото бодос осо руун хаяхадаа, ангир тохоржуунууды, галуу нё-

госнуудай уйдхарты дуу юундэ анхарнагуйвиид? Тэдэнэр эхэ байгаалидаа эзэн суухын түлөө бидэнээс дутуугүй эрхэты ха ем. Эртэ урда сагта уула хадааа, осо мүрэндөө, модо шулуундаа шүтэн мүргэдэг байсан арад зоноймнай заншал ёсо харанхы мунхагаас гарсан бэшэ, байгаалая сайханаар хойто үетэнүүдтээ үлдэхын түлөө тухай журам байгуулсан, хорюул тавьдаг, тэрэнь хохидолдо дайралдахаас, гэмтээлгээс халхалдаг байгаа вшуу.

Хүн бүхэндэ жаргаха талаан гэжэ бии ем. Тэрэнь хэзээ нэгэтэ тэдэндэ заатагүй ерэдэг гээшэ. Энээн буряадууд эрьехэ нарантай жэшээлсэн байдаг. Тиимээс, эрьехэ наран, ээлжээтэ түрэ гэжэ байдаг, эрьехэ нарандаа этигэжэ ява, осны урасхал өөдэ үгсэн тамара гэдэг бэлэй. Алдар соло, тушаал зэргэ, хүндэ ямба — эдэ бүгэдэ хуу ээлжээты байдаг ем. Ээлжээнынгээ үнгэрхэдэнь сэдхэлдэ амгалан тэнкун байха шухала. Залуу хүны үгэ ба үйлэ хэрэгүүдын хүлисэмөөр байдаг гээшэ ааб дээ. Тэдэнэрэй зүрхэ сэдхэлэнэ ошотой, шосонь халуун гэжэ бидэнэр мэдэнэдэ. Үбгэн хүны үгэ үсөөн байвал дээрэ ем. Түсэб тавьхадаа түргэдэсны, тэрэнээ бээлүүлхэ сагтаа удаашарсаны хэрэггүй ем. Хамаг зондо магтуулхыгаа оролдосон хүнүүд нэгэш хүнээс сайн үгэ дуулангүй үлдэжэ болохо. Дурласан сэдхэл хүйтэн ухаанаас сэсэн гэлсэдэг. Ухаанай захиралты дуранай долгин аваад гаража болодог. Хэды тиимэш саань, бүхы гэмээ дуран дээрэ хаялтагүй. Санаа бодолоо зуу дахинш гүйлгэвэл, шийдхэбэриш нэгэл байха ёстой. Санаа бодолоо асатуулжа зовонхаар, аса баряад үвэсэ онгилвол дээрэ. Арад олонойнгоо үнгэрсэн түхэдэ нюлмасан хүн сүүлдэнь өөрөө нюлмуулжа болхо. Хүн түрэлтэнэй байсан сагта хара сагаан, хатуу зөөлөн, муу сайн, үлэн садхалан, үгытэй баян, үнэн сэхэ, мэхэ гохо мэтэ зүришлэдөөнүүд ба тэмсэлнүүд дуусахагүй. «Таниха танихашгүй хүндэ сайн сэдхэлээр, урин налгайгаар хандаа сааши, шадаха зэргээрээ тусалаа сааши, өөртэши тусалха, шамай хайхарха, үнэн сэдхээсээ сайны хүсэхэ, доро дохин баяр хүргэхэ хүнүүд олдохол байха», — гээд арадай уран зохёолшо Николай Дамдинов «Бодолнууд» гэсэн статья соогоо бэшэ сэн. Эдэ бодолнууд мүнөөдэрэй ажабайдалтай нягта холбоотой байна.

Буда-Ханда ЦЫРЕНДОРЖИЕВА,
Интернэдээс абтаа.

Банзаа Доржын Пурбэ

Рассказы

ЭМШЭН

Урдын сагта нэгэ бэрхэ эмшэн байгаа ха. Тэрэ хүн хадаа ямаршые эбэшэниие эмшэлдэг байгаад, ойро холо суутай болохон гэдэг.

Тиигэбэшые өөрэйнь намган гурбан жэл эбэшэлээд эдэгэжэ ядаад үхээн амиды хоёрой хоорондо, үлбэйлжэ хүхэршөөд байдаг хэн.

Хэдышые бэрхэ эмшэн байхан аад, намганайнгаа эбэшэниие танижа шадаагүй, эмшэлжэ ядахан байгаа ха. Ойро холын ондоошые эмшэдые залажа, намганаа эдэгэжэ шадаагүй, гурбан жэлэй туршада тэрэ айлда үлбэр зоболон шэнгэжэ туляаба.

Энээн тухай нэгэ зольбо гуйранша хүн дуулаад: «Нэгэшые хайн эдеэлээ наам, намда олодоо гү» гэжэ бодоод, тэрэ айлда оробо.

- Намгантай удаан саг соо эбэшэлээ юм байна, би оролдоо наа, эмшэлмээр шэнги байнаб, - гэжэ гуйранша хүн мэхэтэйгээр хэлэбэ.

Тиигэжэ хэлэхэдэнь: «Баһашые юу юм наааб», - гэжэ тэрэ эмшэн бодоод, гуйранша хүниие ехэ хайнаар хүндэлжэ, гэртээ хонуулба.

Гуйранша хүн хүниие эмшэлхын тухай юушые мэдэхгүй, дуулаашыегүй байба. Тиимэ хадаа ханаагаа зобохо, тэрэ хүниидөө хүсэд унтабагүй.

Үглөөгүүр эртээр бодоод, нэгэшые хүндэ харагдангүй, газраа гүйжэ гараад, тэргэнэй мөөртэ няалдашоод байхан шоройшоо асараад, хүлэйнгөө улаһаа хаг хюһажа абаад, шоройтоёо худжа, уһанда бусалгажа байба. Бусалхан уһыень намгандань уулгаад, тэрэ гуйранша хүн яаралтайгаар ябашаба.

намганшые уһыень ууһанайнгаа һүүлдэ досо-

онь онгойһондол боложо, заһаржа эхилбэ. Тиихэ-лээрнь, гуйранша хүниие хүсэжэ бусаахаар эмшэн мориёо хүлөөд, хойноһоон харайлгаба. Холохон ошоод ябахан хойнонь гуйраншые хүсэбэ.

«Одоошые баригдааб даа, мэхэ хэһэмни мэдэгдэбэ ха юм даа, яалтай гэшэбэ?» - гэжэ айжа байтарнь, эмшын шарайнь хүхюутэй шэнгээр харагдаба.

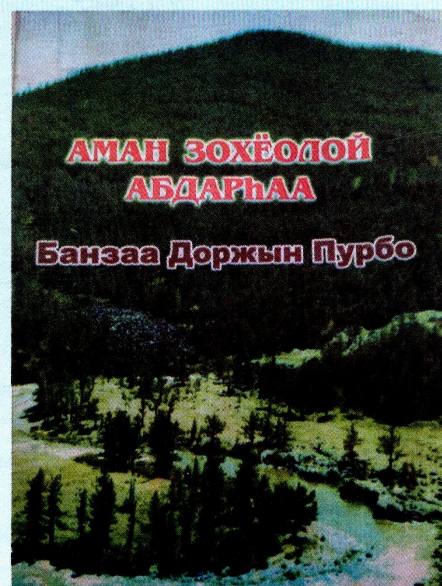
- «Нүхэр түргэн бусыш, намганни эдэгэһэн шэнги боложо байна. Ямар эбэшэн байхан байгаа гэшэбэ? Ямар эм уулгаа гэшэбэши? Намдаа хэлэжэ»

угыш. Гурбан жэл эбэшэниие танижа ядаад байгаа хүм, эрэһэн юумыеш үгэхэлыи», - гэжэ байжа хэлэхэдэнь, гуйранша хүн бусаха баатай болобо. Гэртээ ерээд, гуйраншан уулгаһан юумээ яашые хэлэбэгүй. һүүлэй һүүлдэ, ехэл хашагдахадаа хэлэжэрхибэ. Уулгаһан юумээ хэлэхэдэнь, эмшэн ехээр гайхаба. «Далан дабаанай шорой, далан жэлэй даг байгаал ха» гэжэ ханаадхиба. Иимэ эмые ямар эбэшэнээр эбэдэһэн хүн уудаг бэлэй гээд, ном соогоо харахадань - «Шонын шээһэ уужа хорлуулһан хүндэ уулгадаг»-гэжэ бэшээтэй байба.

Эмшэн ехээр гайхаад:

- «Ой модон соогур ябахадань, шэнгэн юумэ ууһанаа хананагүй гүш?»-гэжэ намганһаан һураба.

- Гурбан жэлэй урда, эбэшэлхэһэн түрүүхэн, намар улаагана түүхээ ошоод, унданайнгаа ехэр хүрэхэдэ, хабсагайн хонхор сооһоо бороонойл уһа ууһанаа хананам, - гэбэ намганиинь.

-Тэрэһни борооной уһан бэшэ, харин шонын шээһэ уужа, бээ хорложо эбшэлһэн байгаа гэшэ. Энэ хүн шамда эдэгээхэ эмыешни уулгажа эмшэлбэ гэшэ, - гэжэ гуйраншые зааба.

Тэрэ айл баярлаһандаа гуйранша хүндэ хахад зөөриез үгэһэн юм ха.

1960 оной хабар Ишиев Чойзонһоо бэшэгдэбэ. Харганаа нютаг.

ШАРА ЗУРХАЙ

Хитадай шара зурхай гэшэ ямаршые юумые таажархидаг байхан юм ха. Нэгэ хаанай басаган хадамда гараха болоод, олон хүн ханаашархан байгаа. Тиихэдэнь тэрэ хаан хэлэбэ:

-Минии басагые абаха гэһэн хүн аб адлиханууд далан долоон басагад сооһоо танижа абаха ёһотой.

Хүрэгэн болохо хүбүүниинь сэсэн байгаад, дуугайханаар хаанай хүлһэншэ басаганһаа һураба. Тэрэнь хэлэхэшые нэм, юушые хээ нааш мэдэжэрхибэ гээд, хаанай басаганай тэмдэгүүдые хэлэжэ үгэбэгүй.

Тиихэдэнь тэрэ хүбүүн гүнзэгы гэгшын нүхэ малтуулаад, тэрэ нүхэн соогоо хүлһэншэ басага һуулгаба. Нүхэн дээрэнь тогоого табяад, тогоон соогуураа эд сорго гаргуулба, тиигээд эд соргоор юумэ хэлүүлбэ. Хэлэхэдэ, басаганай тэмдэг тухай хэлэжэ үгэһэн байгаа.

Таагдахгүй гэжэ ханаан басаганайнгаа таагдашахада, хаан гайхаад, шара зурхайгаа зуруулба. Зурхайнь хэлэбэ: «Газар дороһоо эд хушуутай шэрэм гүзээтэй намган хэлэбэ».

Тиигэжэ хэлэхэдэнь, хаан уурлаад, шара зурхайнгаа номые «тиимэ юумэ гэжэ юу байха нэм, худалаар хэлээш» гээд таһа татаад галдажа байба. Улад байһанаа арай гэжэ шара зурхайн нэгэ хэды таһархайгынь барижа абанан юм ха. Тэрэ таһархайгаарнь мүнөө болотор үзэл үзэдэг юм ламанар.

1960 оной хабар Нимаев Чойдонһоо бэшэгдэбэ. Харганаа нютаг.

СЭРЖААН САХЬЯА

Сэржаан Сахьяа гэжэ ехэ хулгайша хүн байхан юм ха. Нэгэ баян айл хубүүн хулгайда һураха гээд Сэржаан Сахьяада ердэг юм байна, намайе хулгайда нургыш гэжэ. Тиихэдэнь Сэржаан Сахьяа хэлэбэ:

-«Бордоһотой, халхитай, бүрхэг үдэшэ ерээрэй», - гэбэ. Удааншые хүлээгээгүй, ёһоор тиимэһэн үдэшэ болобо.

Баян айл хубүүн морёороо ерэбэ. Газар харанхы, бордоһо, халхин. Сэржаан Сахьяа тэрэ хубүүгээ һуулгаад хэлэбэ:

-Нэгэ баянхан айлда ошохомнай гэшэ, ши ошомсоороо, хотон соонь ороод, тарганхан шарыень хүтэлөөд гараарай, би тиихэдэш хашаанай үүдэндэ бэлэн хүлээжэ байхаб.

Сэржаан Сахьяа тэрэ хубүүнэй, өөрэйнь хашаа тойроод хэдэн саг соо харайлгаба. Баян айл хашаа хүрээ ехэшые байгаа ёһотой, нилээхэн харайлгаба. Хашаанай хажуугаар гүйлгэһөөр нилээхэн холо ошообди гэжэ тэрэ хубүүн бодобо.

Гэнтэ хашаанайнь хажууда байлгаад, хотон соо оро гэбэ. Тэрэ хубүүн харанхыда ойлгоошыегүй, баһа бахардаа айгаа ёһотой, өөрынгөө шар хүтэлөөд гаража ерэбэ.

Шаргадаа тээгээд, баһал ута гэгшын хашаанай захар гүйлгэбэ. «Зай, ерээбди», - гэжэ өөрэйнь гэртэ буулгаба.

Шараа алаад, махыень эд болгоод байтарань, үглөөгүүр тээшэ болохо сагта «халзан малаан шарнай үгы болошоо, шаргаар ерэһэн мур байна» гэжэ нэгэ хүлһэншэнь хэлэбэ.

Тэрэ хубүүн өөрынгөө шар «хулуужархиһан» байжа ехээр эшэбэ. «Хулгайда һураха гэшэмнай иимэ юм», - гээд Сэржаан Сахьяа гэртээ ябашаба.

1960 оной хабар Чагдуров Банзаракцаһаа бэшэгдэбэ. Харганаа нютаг.

